

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆԻ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Ե. ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ 1903

ԹԻԻ 5

ԱՅԳՆ ԶԱՅԵՐԵՆԸ

Արդի հայերէնի վրայ Անահիտին մէջ հը-
րատարակած ուսումնասիրութիւնն Վեհա-
նութեանց ծնունդը չտուաւ, ինչպէս պ. Մեյիէ
կը յուսար, Բացի «Մուրճէն», որ այդ յո-
գուածին կարգ մը երկրորդական կէտերուն
վրայ խճրածանքի մէկ քանի տողեր հրատարա-
կեց, ոչ մէկ հայ պարբերական չգրադեցաւ այն
լեզուական հարցերով զոր յարուցած էի, է-
ական դերանուններուն մէջ իզական սեռի մը
հաստատման առաջարկս իսկ չկրցաւ յաղթել
այդ համասփիւռ անտարբերութեան, Անշուշտ՝
լեզուի հարցը, այս պահուս ուր շատ աւելի
կարևոր եւ հրատապ խնդիրներու լուծմամբը
մտքերնիս զբաղած է, երկրորդական տեղ մը
կը բռնէ մեր մտահոգութեանց մէջ, բայց՝
վերջապէս աւելի չանկան է քան կարգ մը
թաղականի խնդիրներ կամ այն անձնական
ճղճիմ վէճերը որոնց այնքան լայն տեղ մը կը
տրուի մեր արտասահմանի մամուլին մէջ՝
ատկից զատ, լեզուի հարցը, եթէ այս վայր-
կեանիս առաջնակարգ շահեկանութիւն չունի,
հետո՞ւ է սակայն անկարելի հարց մ'ըլլալէ:

որովհետեւ նոյն իսկ «ազգային» տեսակէտով,
ոչինչ աւելի արժէք ունի մեղի համար քան
մեր լեզուն, մեր ցեղային ինքնութիւնը մարդ-
կութեան մէջ մշտնջենաւորող մեծագոյն սա-
տարը, եւ որուն ողւոյն անվթար պահպան-
մանն ու կազմածքին տրամաբանական եւ
ուշիմ զարգացմանը նպատակելու ո եւ է ջանք
«ազգային դործ»ին համար աշխատելու կը հա-
մապատասխանէ նորէն:

«Անահիտը» պիտի շարունակէ ուրիմն այդ
հարցին վրայ մերթ Ենդ մերթ ուշադրութիւն
հրաւիրել:

Իզականի յաւելումը, եթէ տակաւին ընդ-
գրկող չգտաւ մեր մէջ՝ բացի զայն առա-
ջարկողէն, հակառակող ալ չգտաւ: Համոզուած
ըլլալով որ այդ նորամուծութիւնը էական
պակաս մը լրացնելու կը ձգտի, եւ անտա-
րակոյս եմ որ ուշ կամ կանուխ ան պիտի
ընդունուի մեր գրադէաններէն, եւ յետոյ՝ ա-
նոնց ազդեցութեան տակ՝ խօսակցութեան
սովորական լեզուին մէջ պիտի անցնի, գըլ-
խաւորապէս թատրոնի եւ մամուլի միջոցով,
— որոնք արդէն այնքան նորութիւններ ըն-
դունելի դարձուցած եւ ընտանեցուցած են:

Այսօր, ուրիշ նորութիւն մը կ'ուզեմ առա-
ջարկել՝ մասնաւորապէս մեր արեւմտեան գը-

րազէտներուն,— այն է ուստանայոց ներգոյսական ռուսին զործածութիւնը մեր աշխարհաբարին մէջ ։ Այդ առաջարկութիւնը մտադիր էի ներկայացնել արդի հայերէնի վրայ հրատարակած ուսումնասիրութեան մէջ, բայց պէտք էր յիշել, որուն ցոյց տուի յօդուածս՝ «հրատարակելէ առաջ, ինծի խորհուրդ տուա ջնջել այդ առաջարկութիւնը (ինչպէս եւ իդականները) առարկելով թէ լեզուական օրէնքներու հակառակ էր քերականական շոր ձեւեր արուեստականօրէն մտցնել լեզուի մը մէջ ։ Բայց զայդ ըսելով, ինքն իսկ կը խոստովանէր թէ՛ լեզուական օրէնքներու հակառակ նորութիւններ մտցուած են կարգ մը լեզուներու (ինչպէս ֆրանսերէնին) մէջ եւ ընդունուած, մնացած են, եւ թէ այսպիսի խնդիրներու մէջ խոնհմութիւն չէր լեզուաբաններու դիմել, որոնք լեզուն շինող ու կազմողներ չեն, այլ լեզուին կազմութեան օրէնքները քննողներ ։ Յարգելի հայագէտին զիտողութիւնը չկրցաւ զիս արդիւն իրականի մասին առաջարկութիւնս պահպանել, բայց յաջողեցաւ «ուսման մեր մէջ ընդհանրացման կարելիութեան վրայ հաւատքս խախտել, եւ այդ առաջարկութիւնը ջնջել ։ Այժմ, կը խորհիմ որ լաւագոյն բան մ'ըմած պիտի ըլլայի պէտքէի երկրորդ խորհուրդը նախընտրելով, որովհետեւ «ուսման պէտքը անվիճելի ու անհրաժեշտ կը թուի ինծի ։ Պէտք է գիտել որ արեւմտեան աշխարհաբարին մէջ ումանք աղբէն պէտած են գործածել ռուս»ը, 9-10 տարի առաջ Արմաշի պարվաճառի հրատարակող «Մասիս» կրօնաթիւթը զայն յաճախ կը գործածէր ։ Բայց այդ գործածութիւնը չընդհանրացաւ, որովհետեւ անոր անհրաժեշտութիւնը ոչ ոք թաքտարեց պայծառօրէն, ու գործածողներն ալ թող ու վարանոտ կերպով զայն գործածելն ու յարատեւութիւնն ցոյց չտուին ։

Մեր արեւմտեան աշխարհաբարն որդողուած է «մէջ»ով, որ ներգաշնակ ալ բառ մը չէ՝ էր սուր «ջ»ովը երբ մանաւանդ յաճախ կը կրկնուի ։ Այդ խեղճ մէկհատիկ «մէջ»ը ֆրանսականն ան ։ dansին, եւ ընդ միանգամայն ստիպուած է համապատասխանել ։ յաճախ միեւնոյն ֆրագլին մէջ երկու, երբեմն երեք ան-

գամ կը կրկնուի այդ ցաւալի «մէջ»ը ։ Իսկ ուրիշ պարագաներու մէջ ալ՝ երբ «մէջ» չենք գործածեր, անոր տեղ կը բռնէ անորոշ, վայրենի ձեւ մը՝ առանց ո եւ է նախադրութեան կամ վերջադրութեան (զինքը Փարիզ տեսայ, այն ժամանակները այդ զէպըը պատահեցաւ) ։ Մինչ Ռուսահայը կ'ըսէ՝ «նրան Պարիզում տեսայ, այն ժամանակներում այդ զէպըը պատահեցաւ ։ »

Այս անպատեհութիւններէն մեր աշխարհաբարը բուժելու համար, պէտք է ընդունինք ունին գործածութիւնը ։ Հարկ չկայ որ զայն գործածենք այնքան յաճախ որքան ռուսահայը սովոր են ։ մենք կրնանք մեր հինաւուրց վեցին տալով հանգիստ գերակշիռ դերը, ունը գործածել որոշ պարագաներու մէջ, երբ ներդաշնակութեան կամ յստակութեան տեսակէտով անհրաժեշտ կը դառնայ անոր կիրարկումը ։ Մեր արեւմտեան աշխարհաբարն արդէն ունի այնպիսի մասնայատկութիւններ որ ունին մըշտական գործածութիւնն անհրաժեշտ կը դարձնեն ։ այսպէս, միւրով ընկերացող բառերը «ուսման կրնաւ ստանալ, կարելի չէ ըսել զգալաբար» մը, մինչ Ռուսահայը կ'ըսեն «մի քան պարտ» ։ Բայց կան պարագաներ որ «ուսման» գործածութիւնը բարեւոր են, եւ կրնայ կատարուել առանց ո եւ է անպատեհութեան ։ Ունը ստար լեզուէ մը փոխ առնուած մասնիկ մը չէ, Հայոց կէսը զայն կը գործածէ, հայերէն լեզուին մէկ կարեւոր հատուածին բնիկ տարբերէն մէկն է, եւ առանց խորթութիւն բերելու կրնայ արեւմտեան աշխարհաբարին մէջ մըտնել ։ — Քանի որ նոյն իսկ առանկերէնէ այնքան մասնիկներ, (օրինակի համար՝ կ'ըլլամ կուր, կիտիյօրմ, եւն), ձեւեր, բառեր մտած են մեր աշխարհաբարին մէջ ։

Ուրիշ հարց մըն ալ՝ նկատի առնելու, յայդ կոյն հարցն է ։ Տաճկերէնէ մտած ըլլալուն, կամ գոհիլի)՝ թուելուն համար, մեր գրողներն շատերը կը խուսափին մինչեւ ցարդ «կոր»ը գործածելէ ։ ասի պարզապէս մեր արեւմտեան աշխարհաբարին օրէնքներուն դէմ մտադանել է, «կոր»ը մեր արդի լեզուին մէջ մտած, արմատացած, որոշ տեղ եւ պաշտօն ունի ։ առանց

«կորոյն սահմանական ներկան շատ յաճախ ապառնիքի իմաստ կ'առնէ մեր մէջ, (Ռուսահայոց մէջ միշտ)՝ «կ'երթամ, կ'ըսեմ» կը նշանակեն «պիտի երթամ, «պիտի ըսեմ»։ Արդ, սահմանական ներկան ու անկատարը ապառնիքն որոշելու համար առևտհայդ ունին»՝ «տառաժեմ», «առաւմ էի» ձևը, մինչ օրէնք «կ'ըսեմ կորո», «կ'ըսէի կոր» ձևը, մեր ամենին նուրբ գրողն իսկ, խօսած ատեն «կոր» միշտ կը գործածէ։ Ինչու դրական լեզուին մէջ չպահել ինչ որ խօսուած լեզուին մէջ անհրաժեշտ տարր մըն է եւ իբրեւ այդ կը մնայ միշտ։ Ըսել չեմ ուզեր որ սահմանական ներկան եւ անկատարը միշտ «կորով» ընկերանան։ պէտք է դրական լեզուին մէջ գործածել «կոր»ը այն պարագային միայն ուր կը գործածուի խօսուած լեզուին մէջ, այսինքն երբ բայը անմիջական գործողութիւն մը ցոյց կուտայ։

Օտար բաներու արդի հայերէնին մէջ կիրառութեան մասին նախորդ յօդուածիս մէջ մտածուեմ յայտնած եմ յստակօրէն։ Բնաւ հակառակ չեմ օտար բաներու գործածութեան, երբ անոնք ո եւ է արդէն գտնուողովմ գարննուող հայերէն բառ մը չունին իրենց համապատասխան։ Բայց անհերքելի է օտար բաներ գործածել երբ անոնց հայերէնը ունի իմաստովմ լեզուն քայքայի, այլանդակել է ատի։ Ռուսահայդ, որ այդ հարցին ուշադրութիւն դարձուցած եւ իրենց երբեմնի օտարամոլութիւնը մեծապէս մեղմաբարեցած են, դեռ սակայն բոլորովին չեն բուժուած այդ ախտէն։ Նոյն իսկ մերթ ախտը կը վերաբորբոքուի կոր՝ անոնցմէ ոմանց մէջ՝ խոլովի համեմատութիւններով։ «Մարմնի վերջին թիւը կը պարունակէ Աղեքսանդր Ռուբինի անունն անձի մը կողմէ յօդուած մը Պետրոս Առաքելի մասին», որուն մէջ կը գտնեմ հետեւեալ բառերը։ «մուգա, օսպիս» (փոխանակ «մուգա, օսպիս») հայացած ձեւերուն դոր ունինք դարերէ ի վեր), «էմօցիա, ներվային» («ջգային» կամ «ջգոտ» ըսել կ'ուզէ), «կրիտիկական էտիզ, լիբիկական, լիբիզմ, կոլորիտ (coloris), սուբիկտիւ, պօէզիա, օրգանիզմ, մեխանիզմ, տէկտոնոցիալական, ֆիզիօնոմիա, պեսոմիստ, էրօտիկական, էլէգիա,

ֆանտազիա, օպտիմիստ, տէմպերամենտ, օբիեկտիւ, օբիեկտիւ, մաներ» (manière), եւ սահմանափակ բայը՝ «ոեք պրօգնիկանում ե» ()։ Հայ գրական լուրջ օրկան մը ինչպէս թոյլ կ'ընայ տալ որ իր պիտատակեցիներն այլքան բարբարոս վարժուած մ'ունենան մեր մայրենի լեզուին նկատմամբ։ Հակառակ Վէտին, որ «Մուրճ»ին նոյն թիւին մէջ կը ջանայ Ռաֆֆիին իրաւունք տալ հայ ազգը «բողի» նման ցուցած ըլլալուն համար՝ առարկելով թէ այդ կծու բաղդատութիւնն ըրած է մեր ցեղն իր թերութիւններէն բժշկելու համար, ես միշտ կը մտածեմ թէ անհերքելի է «թեթեւամիտ ու վաւաչոտ» պոռնիկի (ինչպէս Ռաֆֆի կը գրէ «Դաւիթ Բէկ»ի մէջ), այսինքն իր ձեռքովը, անբարոյականօրէն, վատօրէն օտարին գիրկը նետուող անձի՝ նմանցնել հայ ազգը՝ այդ ազգը շատ խոշոր թերութիւններ ունեցած է եւ ունի, իր տունը շատ անգամ իր ձեռքովը կործանած է եղբայրասպան նախանձի։ Երկրպագութեան, անկարգապահութեան պատճառով, բայց, հետո՛ւ սերայօժար օտարին գիրկը նետուելէ, Ասորեստանցիին, Պարսիկին, Հռոմայեցիին, Թաթարին դէմ դարերով մաքառած է ան՝ իր ազգային հողին ու գրոյնը անվթար պահպանելու համար, եւ այսօր իսկ Տաճկին դէմ կը մղէ անհաւատար, անհամեմատական, բոլորովին «ոտմանթիկ» պայքար մը, զոր բողբոջ սովոր չին մղելու։ Այո՛, ես միշտ կը մտածեմ թէ մեր թերութիւնները միշտ պէտք է երեւան հանենք եւ անողորմաբար խարանձը, առանց սակայն ծայրայեղ ու անհիշք դատապարտութեան մը տակ ջախջախելու այս ժողովուրդը, որուն կրտսե ամենամանր անիրաւութիւնները արդէն իսկ շատ, չափազանց շատ են։ Բայց երբ մեր լեզուին մէջ, որ ազգային ինքնութեան գերազոյն սրբաւային է, այդքան արհամարհոտ անհոգութեամբ կը մտցնենք օտարին բաները՝ առանց անոնց պէտք ունենալու, այդ պարագային ի՞նչ բացարձակ կ'ըլլանք մեր լեզուն, եւ մեր ազգն ալ։

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ